

SCIENTIA ET HISTORIA

Konferencijos programa ir pranešimų tezės

Vilnius

2023 m. gegužės 19 d.

Šiais metais konferencija skirta Vilniaus 700 metų istoriniam jubiliejui paminėti.

Konferenciją rengia:

Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrija

Organizuojant konferenciją dalyvauja:

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilniaus universitetas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Konferencijos organizacinis komitetas:

Dr. Ramūnas Kondratas (pirmininkas) – Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrija

Dr. Veronika Girininkaitė – Vilniaus universiteto biblioteka

Dr. Vilma Gudienė – Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Dr. Romualdas Juzefovičius – Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof., dr. Libertas Klimka – Lietuvos etnokosmologijos muziejus

Dr. Alvydas Noreika – Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof., dr. Arvydas Pacevičius – Vilniaus universitetas

Tezes recenzavo ir redagavo Ramūnas Kondratas ir Arvydas Pacevičius.

Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrija gerbia pranešimų autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria.

Be raštiško „Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos“ sutikimo nė viena šios knygos dalis jokiais tikslais ir jokiais priemonėmis neturi būti kopijuojama.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISSN 2669-2872 (elektroninio leidinio)

© Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrija, autoriai, 2023

SCIENTIA ET HISTORIA

Konferencijos programa ir pranešimų tezės

2023 m. gegužės 19 d.

**LIETUVOS MOKSLO ISTORIKŲ IR FILOSOFŲ BENDRIJOS
KONFERENCIJOS**

PROGRAMA

2023 m. gegužės 19 d.

Vilniaus universitetas

8.30 – 8.55 registracijos pradžia

8.55 – 9.00 atidarymas; sveikinimo žodis (Ramūnas Kondratas)

Pirmoji sesija

- 9.00 – 9.20 EGLĖ SAKALAUŠKAITĖ-JUODEIKIENĖ (Vilniaus universitetas) – Kilniausias kūno organas – visų kančių kamienas: nervų ligų etiopatogenezės teorijos Vilniuje XIX a. pradžioje
- 9.20 – 9.40 AISTIS ŽALNORA (Vilniaus universitetas) – Higienos mokslas ir praktika Vilniuje 1919–1939 m.
- 9.40 – 10.00 VYTAUTAS TRIPONIS ir VYTAUTAS SIRVYDIS (Vilniaus universitetas) – Kraujagyslių ir širdies chirurgija Vilniaus universitete 1958–1990 metais
- 10.00 – 10.20 JANINA VALANČIŪTĖ (Lietuvos medicinos biblioteka) – Ištikimas gimtajam Vilniui: Doktoras Cemachas Šabadas (1864–1935)
- 10.20 – 10.40 Kavos pertrauka

Antroji sesija

- 10.40 – 11.00 LIBERTAS KLIMKA (Lietuvos etnokosmologijos muziejus) – Tęsiant Vilniaus observatorijos tradicijas: astrofizika Stepono Batoro universitete
- 11.00 – 11.20 VERONIKA GIRININKAITĖ (Vilniaus universitetas) – Astronomija Vilniaus akademijoje ir LDK Vyriausioje mokykloje
- 11.20 – 11.40 ROMUALDAS JUZEFOVIČIUS (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) – Taikomųjų mokslų institucionalizavimas Vilniuje 1944–1965 m.: organizacinio modelio bruožai
- 11.40 – 12.00 JUOZAS BANIONIS (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo Akademija) – Senasis Vilniaus universitetas: Sekant matematinės minties pėdsakais
- 12.00 – 12.40 Pietūs

Trečioji sesija

- 12.40 – 13.00 VILMA GUDIENĖ (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas) – Farmacijos studijos Vilniaus universitete
- 13.00 – 13.20 VINCAS BŪDA ir ALGIMANTAS JAKIMAVIČIUS (Gamtos tyrimų centras) – Entomologijos ištakos Lietuvoje
- 13.20 – 13.40 SILVA ŽILINSKAITĖ (Vilniaus universitetas) – Vilniaus universiteto botanikos sodo raida 1781–2023 metais
- 13.40 – 14.00 AURIKA RIČKIENĖ (Gamtos tyrimų centras) – Botanika Vilniuje XVIII–XXI amžiuje
- 14.00 – 14.20 Kavos pertrauka

Ketvirtoji sesija

- 14.20 – 14.40 EUGENIJA RUDNICKAITĖ (Vilniaus universitetas) – Geologijos raida Vilniuje
- 14.40 – 15.00 ARVYDAS PACEVIČIUS (Vilniaus universitetas) – Disertacijų tezių sklaida Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje: gamtos ir tikslųjų mokslų bei medicinos atvejais
- 15.00 – 15.20 HENRYKA ILGIEWICZ (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) – Vilniaus miesto istorija Stepono Batoro universiteto absolventų tyrinėjimuose
- 15.20 – 15.40 ALDONA VASILIAUSKIENĖ (Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacija) – Šventasis Juozapas ir Lietuva
- 15.40 – 17.00 Diskusija

Konferencijos pabaiga

FILOSOFINIŲ IR SOCIOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ SEKCIJA

2023 m. gegužės 19 d., vyks nuotoliniu būdu Zoom sistemoje

Pirmoji sesija. Filosofija ir filosofijos istorija

Moderuoja Alvydas Noreika

- 10:00 – 10:30 NAGLIS KARDELIS (Lietuvos kultūros tyrimų institutas). Vakarų mąstymo tradicija ir autorinės filosofijos plėtotės Lietuvoje perspektyvos.
- 10:30 – 11:00 JULITA SLIPKAUSKAITĖ (Vilniaus universitetas). Kaip išreikšti idėjų, kurioms jau per 700 metų, aktualumą? Atvejis iš Vėlyvųjų viduramžių filosofijos istoriografijos.
- 11:00 – 11:30 SAULENĖ PUČILIAUSKAITĖ (Nepriklausoma tyrėja). Ar filosofija yra mokslas?
- 11:30–11:45 Kavos pertrauka

Antroji sesija. Etika ir estetika

Moderuoja Rūta Marija Vabalaitė

- 11:45 – 12:15 DOBILAS KIRVELIS (Lietuvos mokslininkų sąjunga). Transhumanizmas Lietuvoje.
- 12:15 – 12:45 AUŠRA RIMAITĖ (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas). Ekologinis nerimas dėl planetos krizės: aplinkosauginių požiūrių tyrimas.
- 12:45 – 13:15 AISTĖ BARTKIENĖ, MARGARITA POŠKUTĖ (Vilniaus universitetas). Medicinos etikos dėstymas Vilniaus universitete: kiek etikos turi būti dėstoma?
- 13:15 – 13:45 ALVYDAS NOREIKA (Lietuvos kultūros tyrimų institutas). Pagrindinė Vytauto Kavolio sociologijos tema: po ištakų gelmes.

SVEIKINIMO ŽODIS

Ramūnas Kondratas

Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos pirmininkas

Nuoširdžiai sveikinu visus čia, Vilniaus universiteto Senato salėje, gyvai susirinkusius į šią Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos metinę konferenciją. Šioje salėje vyks mokslo istorikų susirinkimas, o filosofijos sekcija tuo pačiu metu susirinks virtualiai per Zoom. Abiejų sesijų programas ir pranešimų santraukas rasite mūsų tezių elektroniniame leidinyje, kuris randasi mūsų bendrijos svetainėje ir Facebook paskyroje.

Šiais metais konferencija skirta Vilniaus 700 metų istoriniam jubiliejui paminėti. Visi pranešimai, išskyrus paskutinįjį, yra susiję su medicinos ir gamtos mokslų raida Vilniuje. 2023-ieji taipogi paskelbti Lietuvą ir Ukrainą siejančio Šv. Juozapato metai. Aldonos Vasiliauskienės pranešimas bus apie Šventąjį Juozapatą ir Lietuvą. Juozapas Vilniuje gyveno dvidešimt vienerius metus.

Norėdami svariau ir prasmingiau paminėti Vilniaus jubiliejų, Bendrija ruoš leidinį apie medicinos, gamtos mokslų ir technologijų raidą Vilniuje nuo XVI a. iki šių dienų. Dalis pranešimų šiandien yra pirminiai nagrinėjimai šia tema.

Tad linkiu visiems atidaus klausymo ir aktyvaus dalyvavimo diskusijose.

PRANEŠIMŲ TEZĖS

Senasis Vilniaus universitetas: sekant matematinės minties pėdsakais

Juozas Banionis

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Lietuvos matematinės minties raidai esminį postūmį suteikė 1579 m. Jėzuitų ordino įsteigta Vilniaus akademija-universitetas (*Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Čia Filosofijos fakultete buvo dėstoma ir matematika, kurią plėtoti skatino XVI ir XVII a. sandūroje Vakarų Europoje prasidėjęs visuotinis domėjimasis gamtos mokslais. Vilniaus akademijos profesorių ir jų auklėtinių darbuose jau XVII šimtmečio pirmojoje pusėje užfiksuoti naujaisi laikotarpio pasiekimai ir drąsios idėjos, kuriomis paremtas šiuolaikinis matematikos mokslas. Matematikos mokymo lygis Vilniuje nebuvo žemesnis nei Vakarų Europos universitetuose. XVIII a. antrosios pusės Lietuvoje formavosi klasikinės matematikos mokslas, atsiskyres nuo filosofijos, keitėsi matematikos programos. Vilniaus akademija mezgė ryšius su Italijos, Prancūzijos, Vokietijos mokslo centrais, perėmė iš jų mokslo naujoves. Įtakojant Edukacinei komisijai, mokyklose pereita nuo scholastinių prie analitinių mokymo metodų. LDK vyriausiojoje mokykloje pradėta specializacija, formuojamos kolegijos. Fizikos kolegijoje įkuriama Taikomosios matematikos katedra ir vėliau atskyrusi Aukštosios matematikos katedra. Vilniaus imperatoriškajame universitete matematikos, kaip ir kitų tikslųjų mokslų, lygis išliko aukštas: rengiami metodiškai pagrįsti matematikos vadovėliai, kuriuose cituojami naujaisi Europos matematikų darbai, universiteto matematikai skelbė originalius mokslo darbus, rengiami kvalifikuoti matematikos specialistai, papildę universiteto profesorių gretas. Nors natūrali matematinės minties raida buvo nutraukta uždarius Vilniaus universitetą 1832 metais, bet jos gijos Lietuvoje išliko.

Medicinos etikos dėstymas Vilniaus universitete: kiek etikos turi būti dėstoma?

Aistė Bartkienė, Margarita Poškutė

Vilniaus universitetas

Medicinos etika yra viena iš nedaugelio humanitarinių disciplinų, dėstomų medicinos studentams Vilniaus universitete. Nors rengiant būsimus gydytojus specialiosios klinikinų disciplinų žinios yra svarbiausios, tačiau plačiai pripažįstama, kad būsimiems sveikatos priežiūros specialistams reikalingos ir „minkštosios“ kompetencijos. Medicinos etikos, kaip taikomosios etikos disciplinos, dėstymas medicinos studentams grindžiamas būtinybe mokėti spręsti sveikatos priežiūros srityje kylančias etines dilemas, kurios atskleidžia situacijos vertybinį daugialypiškumą ir kurių sprendimui nepakanka specialiųjų žinių, dažniausiai pasiūlančių vieną sprendimą. Dėstant medicinos etiką svarbus elementas – studentų supažindinimas su kai kuriomis etikos teorijomis. Tačiau tiek literatūroje, tiek praktikoje nuolat kyla diskusijos, kurios teorijos turėtų būti pristatytos ir ar išvis jos turi būti dėstomos. Vieni medicinos etikos bei bioetikos dėstytojai teigia, kad sprendžiant konkrečias etines dilemas medicinoje studentams deontologija ar utilitarizmas mažai naudingi ar net veda į moralinį reliatyvizmą. Antra vertus, kiti tyrinėtojai pabrėžia, kad studentų supažindinimas su etikos sąvokomis ir teorijomis yra svarbus, kadangi jos tampa diskusijų atspirties tašku, ypač jei sudėtinga rasti konsensuą. Kaip pastebi Henk ten Have, dėstant medicinos etiką ir bioetiką galima matyti dvi pozicijas: pirmoji susijusi su įgūdžių formavimu(si) ir galėtų būti pavadinta pragmatine, nes moko analizuoti ir spręsti etines dilemas. Antroji – išugdyti geresnę sveikatos priežiūros specialistą, t.y. ne tik gebantį priimti tinkamus sprendimus, bet vientisą, profesinėmis vertybėmis besivadovaujančią asmenybę. Galiausiai keliamas klausimas, kiek medicinos etikos studijos gali išugdyti moraliai jautrų gydytoją. Kaip galima įvertinti, ar pastarasis tikslas pasiektas?

Astronomija Vilniaus akademijoje ir LDK Vyriausioje mokykloje

Veronika Girininkaitė

Vilniaus universiteto biblioteka

Pranešime aptariamas astronomijos dėstymas ir mokslinių tyrimų raida Vilniuje, Jėzuitų ordino įkurtoje Vilniaus akademijoje bei ordiną panaikinus čia veikusioje pasaulietinėje LDK Vyriausioje mokykloje. Chronologiškai pasakojimas tęsiamas tol, kol universiteto observatorijai vadovavo buvęs jėzuitas, astronomas Martynas Odlianickis Počobutas (1728–1810). Įkūrus Vilniaus akademiją joje būta tik dviejų fakultetų – Teologijos ir Filosofijos, pastarajame kaip filosofijos skyrius dėstyta matematika, o gamtos ir tikslieji mokslai dėstyti kaip sudėtinės matematikos dalys. Pirmosios mums žinomos paskaitos, teikiančios duomenų apie Visatos sandarą, planetas ir Žemę užrašytos 1603 metais. Pirmosios studentų tezės astronomijos tematika pasirodė 1633 metais. Pirmosios specializuotos knygos astronomijos tema išspausdintos Vilniuje jau 1635 metais. Nors ilgą laiką buvo laikomasi tradicija grįsto geocentrinio Visatos modelio, Vilniuje gana anksti pasirodė darbų, kuriuose atsargiai užsimenama apie Mikalojaus Koperniko idėjas, vėliau joms buvo atvirai pritarta, pagrindžiant atliktų stebėjimų rezultatais. Svarbų vaidmenį čia suvaidino Vilnių pasiekusi Koperniko mokinio Georgo Joakimo Retiko (Georg Joachim Rheticus, 1514–1576) parengta publikacija *Narratio prima*, bei talentingo XVII amžiaus matematiko, Vilniaus akademijoje dėsciusio Osvaldo Kriugerio (Oswald Krüger, 1598–1655) suburta matematikos mokykla. Su O. Kriugerio vardu susijęs naujųjų astronominių stebėjimų technologijų atėjimas į Vilnių – pradėti stebėjimai su teleskopu, nupirktu padedant mecenatui Kazimierui Leonui Sapiegai. Tęsdamas tradicijas Juozapas Stanislovas Sapiega 1750 m. parėmė studento Tomo Žebrausko kelionę į Prahos jėzuitų universitetą tobulinti matematikos ir astronomijos žinias pas profesorių Jozefą Steplingą (Joseph Stepling, 1716–1778). Prahos pavyzdžiu architektas T. Žebrauskas įkūrė observatoriją ir Vilniaus akademijoje, kurios steigimą lydėjo naujų prietaisų išsigijimas, atvėręs kelią astronomų pasiekimams, kurių žymiausieji siejasi su karališkojo astronomo M. Počobuto darbais.

Farmacijos studijos Vilniaus universitete

Vilma Gudienė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Lietuvos farmacininkų indėlis į vaistų gamybos ir jų kūrimo istoriją glaudžiai susijęs su Vilniaus universitetu ir farmacijos studijomis šioje mokslo institucijoje. Farmacininkų rengimą Vilniuje pagal nepertraukiamos veiklos laikotarpius galima suskirstyti į tris etapus. I etapas datuojamas 1787–1842 m. Tuo metu farmacijos paskaitos buvo dėstomos VU ir reorganizuotoje Medicinos ir chirurgijos akademijoje (veikė 1832–1842). Farmacijos dėstymo ištakos siejamos su profesoriaus iš Turino (Italija) Jozefo Sartorijaus (*Josephus Gerardus Sartorius*, ?–1799) veikla. Jis 1785–1793 m. skaitė chemijos ir farmacijos kursą, vėliau jį pakeitė prof. Andrius Sniadeckis (*Jędrzej Śniadecki*, 1768–1838). 1810 m. buvo įkurta Farmakologijos ir farmacijos katedra, kurios vadovu ir ekstraordinariiniu profesoriumi tapo prof. Johanas Volfgangas (*Johannes Friedrich Wolfgang*, 1775–1859). Medicinos-chirurgijos akademijoje farmacijos kursą dėstė Stanislovas Batys Gorskis (*Stanisław Batys Górski*, 1802–1864). Nuo 1842 m. iki 1919 m. aukštosios mokyklos Vilniuje nebuvo ir farmaciją jaunuoliai iš Lietuvos dažniausiai studijavo carinės Rusijos universitetuose. II etapas apima 1919–1950 m. 1919 m. Lenkijos valdžia atkūrė Vilniaus universitetą. Medicinos fakultete veikė Farmacijos skyrius su Farmacijos chemijos ir Farmakognozijos katedromis. 1938 m. pradėjo veikti Taikomosios farmacijos katedra, jai priklausė ir universiteto vaistinė. Pirmoji farmacininkų laida buvo išleista 1923 m., iš viso studijas baigė 395 farmacijos magistrai. Nuo 1939 m. gruodžio 15 d. Vilniaus universiteto valdymą perėmė Lietuvos valdžia, vėliau okupacinės nacių ir bolševikų valdžios. Nuo 1940 m. Gamtos fakultete veikė Medicinos ir Farmacijos skyriai, vėliau įkurtas Medicinos fakultetas. Iki VU Farmacijos skyriaus uždarymo 1950 m. farmacijos studijas baigė 103 provizoriai. Po 1950 m. farmacijos studijos buvo tik Kaune. III etape nuo 2015 m. VU vėl dėstoma farmacija. 2018 metais įkurtas Farmacijos centras prie Biomedicinos mokslų instituto. 2020 m. įteikti pirmieji VU farmacijos magistro diplomai. VU farmacija pradėta dėstyti beveik prieš 300 m., bet studijos kelis kartus buvo nutrauktos ir atkurtos dėl politinių ir kitų motyvų.

Vilniaus miesto istorija Stepono Batoro universiteto absolventų tyrinėjimuose

Henryka Ilgiewicz

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Pranešimo tikslas – apžvelgti Vilniaus Stepono Batoro universiteto Humanitarinio fakulteto absolventų istorikų Vilniaus miesto istorijos tyrinėjimus, paminėti svarbiausius autorius ir jų darbus. Kiekvienais mokslo metais šiame universitete studijavo istoriją apie 200 visų kursų studentų. Universitete dirbo žinomi lenkų istorikai K. Chodynckis, F. Koneczny, J. Iwaszkiewiczus, S. Kościałkowski, T. E. Modelskis ir kiti. Jie ne tik stengėsi perteikti studentams savo dėstomų dalykų žinias, bet ir skatino užsiimti istoriniais tyrinėjimais. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas LDK ir buvusių jos žemių priklausomybės nuo carinės Rusijos laikais istorijai. Tuose chronologiniuose rėmuose buvo nagrinėjama ir Vilniaus miesto istorija. Paminėtina išleista 1929 m. serijoje „Vilniaus bibliotekėlė“ (Biblioteczka Wileńska) M. Łowmiańskos knyga *Vilnius prieš Maskvos okupaciją 1655 metais*. Joje autorė aprašo apjuosto gynybine siena Vilniaus miesto XVII a. viduryje plotą, gatves, skersgatvius, katalikų, evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų bažnyčias, unitų ir stačiatikių cerkves, žydų sinagogą, musulmonų mečetę, Jėzuitų akademijos pastatus, pilis, pristato miesto gyventojus, jų religinį, kultūrinį ir ūkinį gyvenimą, amatininkų cechus, pirklių organizacijas, savivaldos organus, miestiečių prievoles ir kt. 1933 m. toje pačioje serijoje pasirodė dar viena svarbi publikacija – L. Žytkowicziaus *Vilniaus gynybinių sienų nugriovimas 1799–1805*, kurioje išnagrinėta gynybinių sienų, bokštų ir vartų būklė XVIII–XIX amžių sandūroje, šio istorinio paminklo nugriovimo iniciatoriai ir vykdytojai. 1925 m. žurnale „Ateneum Wileńskie“ buvo išspausdintas H. Łowmiańskio straipsnis *Suklastotas Vilniaus gynybinių sienų statybos aprašymas*. Autorius argumentuotai įrodė, jog išspausdintas 1848 m. J. I. Kraševskio leidžiamame Vilniuje žurnale „Atheneum“ T. Narbuto neva atrastas dokumentas apie Vilniaus sienų statybą kunigaikščio Vytauto laikais yra klastotė. Tam tikrą indėlį į Vilniaus miesto istorijos pažinimą įnešė M. Burbiankos tyrinėjimai apie Vilniaus miesto vaitus (miesto pareigūnus) iki XVII a. vidurio, E. Makowska-Gulbinowos, J. Rodkiewiczównos ir H. Wołczackos darbai apie Vilniaus audėjų, knygrišių ir stiklių cechus.

Entomologijos ištakos Lietuvoje

Algimantas Jakimavičius, Vincas Būda

Gamtos tyrimų centras

Entomologijos, t. y. mokslo apie vabzdžius ištakos Lietuvoje iki šiol nebuvo nagrinėtos, nors kai kurie duomenys pateikiami analizuojant Lietuvos zoologijos istorijos bruožus (Biziulevičius, 1999). Viena vabzdžių rūšis – medunešės bitės – nuo seniausių laikų yra svarbus verslo objektas. Medaus kopėjai – drevininkai rašytiniuose šaltiniuose minimi nuo XV a. Veiklos paplitimą liudija miestams įvesta medaus duoklė, žinoma nuo Vytauto laikų. Apie bitininkystės teisę gausu žinių XVI a. ir vėlesniuose dokumentuose, 1529 m. ir vėlesnių leidimų Lietuvos Statutuose. Bitėms ir bitininkavimui skirtas pirmąsias knygeles 1795–1801 m. išleido Karaliaučiaus universiteto auklėtinis G. Zetegastas (1741–1813). Ankstyviausių žinių apie entomofauną pateikia J. Bretkūnas (1536–1602) 1591 m. išleistoje Postilėje, A. Vijūkas-Kojelavičius (1609–1677) 1650 m. išspausdintame veikale „Lietuvos istorija“, jėzuitas G. Žončinskis (1664–1737) 1721 m. veikale lotynų kalba, sudarytame iš įvairių autorių šaltinių. Daugelio mokslų ištakos Lietuvoje, taip pat ir gamtos yra siejamos su senuoju VU, tačiau nėra išsamių žinių, kaip gamtos mokslai buvo čia dėstomi/vystomi iki XVIII a. paskutinių dešimtmečių. Brandžiausi su VU susiję darbai (po 1781 m. reorganizacijos į Lietuvos vyriausiąją mokyklą) prasidėjo įsteigus Gamtos istorijos (*Historiae naturalis*) katedrą, kurios pirmuoju profesoriumi buvo Ž. E. Žiliberas (1741–1814). Jo studentas prof. S. B. Jundzilas (1761–1847) vadovėlyje „Trumpas zoologijos kursas“ (1847) vieną dalį skyrė kirmėlėms ir vabzdžiams, pateikė žinių apie Lietuvos vabzdžius. VU prof. E. Eichvaldas (1795–1876), Berlyno ir Paryžiaus universitetų auklėtinis, pateikė žinių apie daugiau kaip 100 rūšių vabzdžių, aprašė fosilinį vabzdį – lašalą. VU auklėtinis entomologas ir botanikas S. B. Gorskis (1802–1864) 1852 m. paskelbė reikšmingą darbą apie carinės Rusijos pietvakarių vabzdžius, kuriame pirmą kartą aprašytos kai kurių grupių Lietuvos faunos rūšys. Mykolas Girdvainis (1841–1924) Rusijos (Peterburgo), Lenkijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Anglijos aukštųjų mokyklų auklėtinis 1875 m. išleido paties iliustruotą „Bitės anatomiją“.

Taikomųjų mokslų institucionalizavimas Vilniuje 1944–1965 m.: organizacinio modelio bruožai

Romualdas Juzefovičius

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Remiantis archyviniais dokumentais ir skelbtais šaltiniais, mokslininkų atsiminimais, pranešime siekiama išskirti ir įvertinti svarbiausius taikomųjų mokslinių institutų steigimo, jų veiklos organizavimo ypatumus Vilniuje per pirmuosius du pokario dešimtmečius, kuomet buvo sukurta jų struktūra ir suformuotos veiklos kryptys. Šis mokslo institutų istorijos laikotarpis sietinas su akademinės bendruomenės pastangomis Vilniuje sutelkti ir išsaugoti pokario metais išlikusį mokslininkų potencialą, planuoti ir įtvirtinti aktualius tyrimus, nepaisant griežto sovietinio ideologizavimo ir veiklos reglamentavimo. Taikomieji tyrimai ir darbai pokario Vilniuje pirmiausia buvo pradėti to meto Sveikatos apsaugos komisariatui pavaldžiose institutuose. Tarp pirmųjų 1944–1945 m. veiklą pradėjusių taikomųjų institutų buvo respublikiniai Sanitarijos ir higienos, Tuberkuliozės mokslinio tyrimo, Odos ir venerinių ligų institutai. Pokario situacija lėmė, kad Mokslų akademijos (MA) steigiamuose moksliniuose institutuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas taikomiesiems bei gamtos mokslams. Institucijų struktūra ir specializacija šiose įstaigose buvo formuojama pagal Sovietų sąjungos MA organizacinį modelį, tačiau Lietuvoje stengtasi tyrimus susieti su krašto poreikiais, ugdyti jaunų mokslininkų kvalifikaciją. Per pirmąjį pokario dešimtmetį Vilniuje pradėjo veikti Eksperimentinės medicinos, Geologijos ir geografijos, Chemijos ir cheminės technologijos ir kiti institutai. Šaltiniai byloja, kad MA institutų taikomųjų ir teorinių tyrimų kryptį įtvirtinimas ir tolesnė specializacija buvo įgyvendinama 1956–1965 m. Dalis tiesiogiai su praktine veikla susietų MA institucijų buvo perduodamos ministerijoms, koordinuojančioms atitinkamus darbus. Taip buvo pradėtas formuoti vadinamasis šakinių mokslo įstaigų veiklos valdymo modelis, kuris Vilniuje buvo tiesiogiai siejamas su praktine veikla ir plėtojamas per visą sovietmetį. Specializuojamus mokslo tyrimus negatyviai veikė sovietinės mokslo ir ūkio politikos trajektorijos, trumpalaikiai ūkio poreikiai bei užsakymai, tarptautiškumo stoka. Kita vertus, sostinėje buvo toliau ugdoma ir telkiama nauja akademinė karta, ryškėjo perspektyvios mokslo sritys.

Vakarų mąstymo tradicija ir autorinės filosofijos plėtotės Lietuvoje perspektyvos

Naglis Kardelis

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Lietuvoje, kaip ir visame Vakarų pasaulyje, šiuolaikinių mąstytojų kultivuojama filosofija neformaliai dalijama į analitinę ir kontinentinę. Laikoma beveik savaime suprantamu dalyku, kad bet koks filosofinio mąstymo būdas ar filosofinė koncepcija neišvengiamai turi priklausyti arba analitinei, arba kontinentinei filosofinio mąstymo kryptčiai. Klasikinė Vakarų filosofija, plėtotą iki Naujųjų laikų, iki Descarteso ir Kanto, – arba net iki pat didžiosios filosofinės schizmos, padalijusios filosofiją į analitinę ir kontinentinę, neretai laikoma praeitu ir aktualumą praradusiu filosofijos raidos etapu, kuriuo domisi tik filosofijos istorikai, o ne originalias koncepcijas kuriantys šiuolaikiniai filosofai. Vis dėlto dabartiniame Vakarų filosofijos raidos etape regime tendenciją, kai analitinė filosofija tampa mokslo tarnaitė, nes darbotvarkę jai primeta gamtamokslyje dominuojančios teorinės problemos, o kontinentinė filosofija neretai tampa ideologizuotų humanitarinių mokslų, įsitraukusių į vadinamuosius kultūrinius karus, įkaitė. Paprasčiau tariant, analitinė filosofija aptarnauja gamtos mokslus ar pati yra virtusi savitos rūšies gamtamoksliu, o kontinentinė filosofija yra redukuota iki vienpusiškos ideologijos. Lietuvos filosofijos kontekste regime paradoksalią situaciją, kai įdomiausi autorinio filosofavimo pavidalai, griežtai kalbant, nepriklauso nei analitinei, nei kontinentinei mąstymo tradicijai, o veikia remiasi į tariamai aktualumą praradusią klasikinę – ikidekartinę – Vakarų filosofijos tradiciją, nors kai kuriuos elementus perima ir iš analitinės ar kontinentinės filosofijos tradicijos. Geriausias pavyzdys – Arvydo Šliogerio mąstymas, kurį galima pavadinti lietuviškuoju originalios autorinės filosofijos etalonu. Atsižvelgiant į lietuviškuosius autorinės filosofijos precedentus galima teigti, kad originalios filosofijos plėtotės Lietuvoje perspektyvas verta sieti su domėjimosi klasikine Vakarų mąstymo tradicija atgimimu, o ne su pastangomis prisijungti prie globaliai vystomos analitinės ar kontinentinės filosofijos cechų. Ši paradoksali aplinkybė, susiejanti lietuviškosios autorinės filosofijos raidos perspektyvas su visos klasikinės Vakarų filosofijos nueitu keliu, suteikia dar daugiau svarbos ir akademiniam filosofijos istorijos tyrimams.

Transhumanizmas Lietuvoje

Dobilas Kirvelis

Lietuvos mokslininkų sąjunga

Europoje 1957 m. anglų bioteoretikas, evoliucionistas, eugenikas Julianas Huxley paskelbė darbą *Transhumanizmas*, paskatinusį priimti radikalią XXI amžiaus mokslo ir technologinės raidos Žemėje koncepciją, kuri 2002 m. pradėjo transformuotis į demokratinio transhumanizmo ideologiją (James Hughes). Atrodo, kad Lietuva apie tai išgirdo tik dabar, praėjus maždaug 60 metų. 2022 m. VU buvo apginta pirmoji humanitarinė transhumanizmą analizuojanti mokslų daktaro disertacija, kurios autorius Marius Markuckas. Tiesa, katalikų atstovai, kuriems transhumanizmo ideologija kaip žmogaus prigimtinės esmės keitimas dvelkia antikrikščioniškomis nuostatomis. Jos nuostatas išanalizavo ir įvertino dar 2018 m. kun. E. Naujokaitis. Apgailestautina, kad Lietuvos mokslo dėmesys koncentruojasi į humanitariką ignoruojant tiksluosius, gamtos ir technologinius mokslus, kur vyrauja dar 1959-61 m. Kembridžo universiteto laikų dviejų mokslo kultūrų nesusikalbėjimo ar net ignoravimo tendencijos (C. P. Snow). Todėl nematoma, kad VU transhumanizmo koncepcinės idėjos, tiesa, neminint šio termino, jau prieš 60 metų buvo pradėtos įgyvendinti – 1962 m. įkurta Biofizikos ir biochemijos katedra Gamtos fakultete, rengianti ateities specialistus. Šiandien ji tapo galingu, kažkiek konservatyviu VU Gyvybės mokslų centru. Šių dalykų pradininku tenka pripažinti VU rektorių, matematiką prof. Joną Kubilių, propagavusį tik ką „reabilituotą“ kibernetiką. Apskritai idėjinę transhumanizmo esmę dar 1956 m. publikacijose JAV atskleidė G. Gamov'as (Gamow) ir M. Yčas. O VU prof. Andrius Sniadeckis *Organinių būtybių teorijoje* dar 1804 m. išvėlgė pamatinę kibernetikos vertybę ir organizuojančią organinę „jėgą“ – informaciją. Transhumanizmo sąvoka šalia VU biofizikos mokslo žiniasklaidoje atsirado tik 2011 m., t. y. prof. J. Kubiliaus mirties metais. Pranešime taip pat bus pasidalinta atsiminimais apie 1962 m. pradžioje įvykusį pokalbį biomokslų ateities klausimu su J. Kubiliumi, planavusiu tuomet steigti Neurokibernetikos katedrą.

Tęsiant Vilniaus observatorijos tradicijas: astrofizika Stepono Batoro universitete

Libertas Klimka

Lietuvos etnokosmologijos muziejus

Į atkurtąjį Stepono Batoro vardu Vilniaus universitetą dėstyti buvo kviečiami specialistai iš įvairių Lenkijos regionų. Astronomijos mokslo tradicijas, kurias garsino M. Počobuto ir J. Sniadeckio vardai, čia panoro tęsti krokeviškis dr. Vladislavas Dziewulskis (W. Dziewulski, 1878–1962). Tai žmogus, savo asmenyje jungęs gilų patriotiškumą ir rūpestį lenkų kultūros išlikimu. Tapęs observatorijos direktoriumi, jis gebėjo giliai suvokti ir įsijausti į Vilniaus universiteto tradicijas bei entuziastingai dalyvauti jas gaivinant. Jau 1921 m. universiteto senatas nusprendė skirti žemės sklypą observatorijos statybai miesto pakraštyje prie Vingio miško (dabar tai M. K. Čiurlionio g.). Mokslinė programa: plėtoti žvaigždžių fotometrijos darbus, tiriant kintamąsias cefeides. Stebėjimų bazė buvo kuriama sparčiai: tais pačiais metais pastatytas laikinas medinis paviljonas su 5 m kupolu; 1925 m. pradėtas statyti mūrinis dviejų bokštelių paviljonas Zeisso firmos refraktoriui. 1928 m. pradėta ir per metus pabaigta didžiojo bokšto statyba. Į jį perkeltas 15 cm astrografas, buvęs mediniame paviljone. 1934 m. pradėta astronomų ir meteorologų namo statyba, tetrukusi porą metų. Jame užteko vietos ne tik auditorijoms ir laboratorijoms, bet ir astronomų butams. Astronomų kolektyvą sudarė dr. Stanislovas Šeligovskis, dr. Kazimieras Jantzenas ir Mečislavas Kovalčevskis. Trečdaliu etato įdarbinti trys gabūs studentai: Jeržis Jacyna, Vlodziemiežas Zonas ir Vilhelmina Ivanovska, kurie pokario metais tapo žinomais mokslininkais. Šiandien observatorijos pastatų kompleksas M. K. Čiurlionio gatvėje įtrauktas į Lietuvos kultūros vertybių registrą.

Pagrindinė Vytauto Kavolio sociologijos tema: po ištakų gelmes

Alvydas Noreika

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Pagrindinė Vytauto Kavolio sociologijos tema – kolektyvinis emocionalumas ir simbolinė jo raiška. Ją plėtodamas, Amerikos lietuvių sociologas siekia nustatyti visos visuomenės ar atskirų jos grupių nariams bendras (shared) emocijas ir jų organizavimo bei funkcionavimo būdus, socialines ir kultūrines jų susiformavimo sąlygas, o taip pat bendrųjų emocijų raišką kultūros simbolizme. Nors pripažįstama, kad didesniu ar mažesniu mastu visi kultūrą sudarantys simboliai gali išreikšti kolektyvinį emocionalumą, tačiau pabrėžiama, jog labiausiai – ekspresyvinis simbolizmas. Ekspresyvinio simbolizmo branduoliu laikomas menas. Daroma prielaida, jog meninės išraiškos formos, vaizdiniai ir prasmės, įkūnydami kolektyvinį emocionalumą, kartu įgyja galią ir pastarąjį normatyviai reguliuoti. Kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos temos ištakų dera ieškoti ne Kavolio vaizduojamojo meno sociologijoje, į kurią mokslininkas pasuko po sėkmingo daktaro disertacijos apgynimo 1960 m. ir kurioje minėta tema buvo išplėta maksimaliu laipsniu, bet dar iki jos. Būtent, studentiškuose darbuose, parašytuose XX a. šeštajame dešimtmetyje studijuojant Viskonsino ir Harvardo universitetuose, įskaitant ir daktaro disertaciją. Šiuose darbuose aptinkame visus svarbiausius aptariamoms temoms elementus – kolektyvinį emocionalumą, socialines ir kultūrines jo susiformavimo sąlygas, o taip pat ir kultūrą bei meną kaip jo simbolines talpyklas. Jie pasitelkiami gilinantį į lietuvių ir sovietinį nacionalinį charakterį, kurie buvo svarbiausi Kavolio studentiškų tyrimų objektai. Buvo tariaama, jog kolektyvinis emocionalumas ir jį įkūnijantys ekspresyviniai simboliai sudaro reikšmingą asmenybės ir kultūros dalį ir vaidina svarbų vaidmenį formuojant ir palaikant nacionalinį charakterį. Todėl norint pastarąjį perprasti būtina gilintis ir į kolektyvinį emocionalumą bei jį įkūnijantį ekspresyvinį simbolizmą. Studijų metais conceptualizuojant kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos temą, didžiausią įtaką Kavoliui padarė amerikiečių sociologijos klasikas Talcottas Parsonsas. Pastarojo idėjos nemenką vaidmenį suvaidino ir formuojantis Kavolio nuostatai kolektyvinį emocionalumą laikyti fundamentaliausiu asmenybės, kultūros ir visuomenės lygmeniu.

**Disertacijų tezių sklaida Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje:
gamtos ir tikslųjų mokslų bei medicinos atvejais**

Arvydas Pacevičius

Vilniaus Universitetas

Pranešime ketinama pristatyti tyrimo, skirto mokslinei komunikacijai Vilniaus universitete ir mokslinės informacijos ištekliams jo bibliotekoje rezultatus. Pranešimo akcentas – gamtos ir tikslųjų mokslų, medicinos disertacijų tezių saugojimo kultūra ir sklaida, t. y. platinimas, skaitymas, išsklaidymas, kitaip tariant „socialinis gyvenimas“. Itin daug disertacijų XIX a. Vilniaus universitetas gaudavo iš Abo (Turku), vėliau Helsinkio, taip pat Tartu (Dorpat) universitetų. Šie atvejai yra fiksuoti 1820–1832 m. „Dovanų Vilniaus universitetui „sąrašas“. Minėtais metais Vilniaus universitetas iš Turku ir Helsinkio gavo 291 disertacijas ir kitus mokslo darbus. Intensyviausiai buvo dovanojama 1820–1823 m. Dovanų tempo sumažėjimą 1828 m. lėmė Turku miesto gaisras ir Akademijos perkėlimas į Helsinkį. Daugiausiai gauta antikinės literatūros, moralės ir politikos, fizikos ir matematikos darbų. Tik 5 disertacijos priskirtinos medicinos sričiai. Pagrindinė problema identifikuojant senąsias disertacijų tezes susijusi su tuo, kad kataloguose, knygų sąrašuose jos nebuvo išskiriamos iš tęstinių leidinių ir mokslinės periodikos visumos. Todėl atliekant teminę-bibliografinę tezių kolekcijos rekonstrukciją, būtina remtis tiek išlikusiais spaudinių egzemplioriais, tiek archyviniais šaltiniais. Antrasis klausimas – senųjų Vilniaus universiteto rinkinių išblaškymas po 1832 metų. Šiuo požiūriu tezių paieška susijusi su išsklaidyto paveldo identifikavimu ir skaitmeniniu susigrąžinimu. Teoriniu požiūriu, tyrinėjant tezių kultūrą itin aktualios įžvalgos apie mokslo idėjų ir žinių mobilumą erdvėje ir laike. Mokslinių idėjų judumo teorija naudingai papildo Roberto Darntono knygos komunikacijos ciklo modelį, leidžia praplėsti svarstymo rėmus ir kalbėti ne tik apie XVI–XIX a. tezių kultūrą, bet užčiuopti jos raišką vėliau įskaitant XXI amžių.

Ar filosofija yra mokslas?

Saulenė Pučiliauskaitė

Nepriklausoma tyrėja

Šis klausimas skyla į dvi dalis: 1) ar filosofija yra mokslas; 2) ar mokslas yra „moksliškas“. Labiausiai intriguojantį filosofijos kaip mokslo apibrėžimą pateikė Aristotelis: „Yra mokslas, kurio tikslas yra tirti būti kaip būti bei ką reiškia „būti“ pats savaime“ (IV.1.1003a 21). Pasakymas „ką reiškia „būti“ pats savaime“ (καθ'αυτό) yra labai mįslingas. Remdamasi Aristotelium, filosofiją apibrėžčiau taip: „Filosofija yra mokslas, kurio tikslas yra tirti pačią tikrovę“. Vadinasi, filosofija yra tiek moksliška, kiek kyla iš pačios tikrovės tyrimų (θεωρεῖν). Šiuo metu Lietuvoje vyraujančios filosofijos moksliškumo sampratos formulė būtų „tirti tekstus“. Ją apibūdina: 1) citavimas 2) kuo ilgesnis literatūros sąrašas 3) vartojimas žodžių su priesagomis „-izmas“ ir „-logija“ 4) santykių tarp teorijos T1 ir T2 nagrinėjimas 5) minčių numeravimas 6) pravartu sukurti lentelę ar diagramą 7) paisyti formalių filosofijos žurnalų reikalavimų ir panašiai. Anot Aristotelio, visa tai nėra moksliška, jei nėra pačios tikrovės tyrimų bei mįslingojo καθ'αυτό. Alternatyvą Aristotelio požiūriui XX amžiuje pateikė Paulis Feyerabendas. Remiantis juo, antrasis klausimas skyla į dvi dalis: a) ar mokslas yra „moksliškas“ b) ko vertas pats „moksliškumo“ reikalavimas. Savo darbuose Feyerabendas įrodė, kad tikra mokslo veikla (išradimai ir atradimai) nepaklūsta formaliems „moksliškumo“ standartams. Gyvenimo pabaigoje filosofas panorą parašyti knygą, kurios darbinis pavadinimas buvo „Pertekliaus užkariavimas“ (*Conquest of Abundance*). Joje siekė „parodyti, kaip specialistai ir paprasti žmonės susiaurina juos supantį ir trikdantį perteklių, bei jų veiksmų pasekmes“. Gyvenimo pabaigoje jis patvirtino, kad ir filosofijoje „moksliškumo“ reikalavimas vertas ne kažin ko. Klausimas: ar reikia laukti gyvenimo pabaigos, kad tai suprastum?

Botanika Vilniuje XVIII–XXI amžiuje

Aurika Ričkienė

Gamtos tyrimų centras

Pranešimo tikslas – istorinių sąlygų kontekste aptarti botanikos raidą Vilniuje: paliečiant įstaigų struktūrą, mokslininkų veiklą, tyrimų kryptis, svarbiausius darbus. Mokslo apie augalus pradžia Lietuvoje skaičiuojama nuo 1781 m., kai po Edukacinės komisijos reformų Vilniaus universitete (VU) buvo įkurtas Gamtos istorijos kabinetas. Vertinant iš dabarties taško botanikos mokslo plėtotę galime suskirstyti laikotarpius, kuriuos lėmė istorinės sąlygos, bendra mokslo pažanga, asmenybių darbas. 1781–1842 m. botanika buvo plėtojama VU ir Vilniaus medicinos chirurgijos akademijoje. Laikotarpis yra laikomas botanikos mokslo pradžia. Tuo metu atliktus darbus reikėtų vertinti kaip istorinį kultūrinį ir botaninį paveldą, reikšmingą senuoju botanikos sodu, išlikusiu herbariumu bei publikuotomis žiniomis apie LDK teritorijoje augusius augalus. 1919–1943 m. botanika puoselėta Stepono Batoro universitete (SBU) ir VU. 1919–1939 m. lenkų atkurtame SBU Vilniuje veikė botanikos katedros, buvo įkurtas botanikos sodas, dėstomi to meto žinių lygį atitinkantys dalykai, atliekami moksliniai tyrimai. Dabartiniam botanikos mokslui ypač vertingi publikuoti Vilniaus apylinkių floros ir augalijos darbai bei surinktas herbariumas. 1940 m. buvo atidarytas lietuviškas VU. Iki 1943 m. iš Kaune veikusio Vytauto Didžiojo universiteto į VU buvo perkelti botanikos kabinetai ir personalas. 1944–1990 m. botanika buvo plėtojama sovietinėse mokslo įstaigose. Laikotarpis vertinamas prieštaringai dėl mokslo personalo persekiojimo, dalykų ideologizavimo, biurokratizuoto mokslo administravimo. Kita vertus, 1944–1990 m. Vilniuje veikė daug botanikos mokslo padalinių – katedros VU ir Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute, laboratorijos Lietuvos SSR mokslų akademijos Biologijos ir Botanikos institutuose, o moksliniai tyrimai buvo aukšto lygio. VU pradėti dėstyti tarpdisciplininiai dalykai – augalų genetika, biofizika, biochemija ir kt. Parašyti pamatiniai veikalai „Lietuvos flora“, išvystyti tyrimai su augalais kosminėje erdvėje ir kt. Nuo 1990 m. botanika vystoma nepriklausomos Lietuvos mokslo įstaigose. Laikotarpio pradžioje Vilniuje veikė senosios botanikos įstaigos. Laikui bėgant jos integravosi į modernius mokslo tyrimo centrus, kur ir tęsia veiklą.

Ekologinis nerimas dėl planetos krizės: aplinkosauginių požiūrių tyrimas

Aušra Rimaitė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Žmonija tapo masinio išnykimo ginklu dėl begalinio apetito nekontroliuojamam ekonomikos augimui teigia Jungtinių Tautų generalinis sekretorius A. Guterresas (2022). Jis kaltina tarptautines korporacijas dėl pasaulio ekosistemų pavertimo „pelno žaisliukais“. Tačiau ekologinės modernizacijos teorija neprieštarauja ekocentrizmo požiūriui, kurį, kartu su antropocentrizmu, didžioji dauguma teoretikų įvardina kaip dominuojančius aplinkosaugos požiūrius. Ar laikantis atsargumo principo, įmanoma suderinti ekonominį, aplinkos ir socialinį vystymą? Pagrindiniai ekologizmo principai yra orientuoti į žmogaus ir gamtos santykių, socialinio ir politinio gyvenimo pokyčius. Mokslininkai perspėja, kad nesugebėjimas pakeisti krypties gali sukelti katastrofiškų padarinių. Gyvenimas šiandieninėje visuomenėje primena „pasivaikščiojimą minų lauke“ (Bauman: 2012). Planetos krizė apima daugybines krizes – klimato kaitą, biologinės įvairovės nykimą, oro, dirvožemio ir vandens taršą. Ekologistų akimis, moderni visuomenė tapo priklausoma nuo gamtinių išteklių, bet dvasiškai atsiskyrė nuo gamtos. Anot P. R. Brown ir J. O Zenn (2022) „neapibrėžtumas“ veda link „nusivylimo pasauliu“. Ekologinės rizikos yra lydimos paralyžiuojančių fobijų, nesaugumo ir nerimo pojūčio, kuris veda prie nesugebėjimo spręsti iškilusias rizikas tiek gamtai, tiek žmogaus gyvybei ir sveikatai. Rizikos visuomenės teorija siūlo permąstyti globalių rizikų poveikį, pasaulėžiūrų kaitą, vertybių krizę ir elgseną krizių akivaizdoje. Šiame pranešime pristatomi aplinkosauginių požiūrių tyrimo rezultatai keliant klausimus: ne ką gamta gali padaryti mums, bet ką mes galime padaryti gamtai, nes „*Gamta be žmogaus egzistuoja, o žmonės be gamtos – ne.*“ Kokios aplinkosauginės problemos sulaukia visuomenės dėmesio? Kai metami kaltinimai žmonijai dėl beatodairiško vartojimo, kokios visuomenės transformacijos yra būtinos? Žmogaus neatsakingumas įvardijamas kaip „plėšikiškas elgesys su gamta“ o ekologinės krizės – sąžinės faktoriumi, todėl ieškoma atsakymo kaip įkvėpti žmonijai ekosąmoningumo.

Geologijos raida Vilniuje

Eugenija Rudnickaitė

Vilniaus universitetas

Geologijos raidą Vilniuje galima suskirstyti etapais: 1) geologinės žinios tautosakoje, neolito žmonių akmeninių įrankių gamyba IX–XII a., statybos XIII a., kai Gedimino pakviesti amatininkai atnešė geologinės praktikos žinias ir pradėta vietinės geležies gavyba. 2) 1579 m. Vilniaus universiteto (VU) Filosofijos fakultete dėstoma Aristotelio fizika, vadinama gamtos filosofija, pateikiama ir geologinių žinių. XVIII a. VU gamtos filosofijos klausimais atsirado mokslinių darbų, kur buvo svarstomi ir su geologija susiję klausimai, paminėtini profesoriai A. Skorulskis, B. Dobševičius, Ž. Ševalje. 3) 1781 m. įkurta Gamtos istorijos katedra, mokslas siejamas su praktika ir ekonominiais poreikiais, organizuojamos ekspedicijos krašto ištekliams tirti, sudaromos mineralų, uolienu, fosilijų kolekcijos. Pasizymėjo profesoriai Ž. E. Žiliberas, J. G. Forsteris bei S. B. Jundzilas. 4) 1803 m. įsteigta Mineralogijos katedra, kuriai vadovavo R. Simonavičius. Jis skaitė mineralogijos kursą iki 1813 m., surinko mineralogijos kolekciją, sukūrė mineralogijos klasifikaciją, laikomas geologijos mokslo Lietuvoje pradininku. Jį pakeitė F. Dževinskis, skaitęs mineralogijos kursą 1814–1817 m., I. Horodeckis 1817–1824, J. Jundzilas 1824–1825, I. Jakovickis 1825–1832 m. Pastarasis, uždarius 1832 metais VU, liko dėstyti mineralogiją Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijoje, tvarkė mineralų kolekcijas. Išleisti pirmieji vadovėliai: R. Simonavičiaus (1806), F. Dževinskio (1816), I. Jakovickio (1825, 1827). E. K. Eichvaldas, nuo 1827 m. užėmęs Zoologijos katedros profesoriaus vietą, kėlė organinio pasaulio evoliucijos idėją, domėjosi Lietuvos geologija ir paleontologija, aprašė Papilės amonitų fauną. 5) Geologiniai tyrimai Vilniaus ir Kauno universitetuose iki Antrojo pasaulinio karo. 6) Geologiniai darbai Vilniuje sovietmečiu. 7) Geologinių tyrinėjimų centrai Vilniuje atgavus nepriklausomybę. Visais etapais VU geologai buvo atviri visuomenei: paskaitas kartu su studentais galėjo klausytis ir vilniečiai; muziejuje lankėsi ir mokėsi moksleiviai. Kai universitetas buvo uždarytas, dalis rinkinių pateko į Senienų muziejų, vėliau į Gamtos istorijos muziejų prie Vilniaus viešosios bibliotekos. 1928 m. Stepono Batoro universitete prie Matematikos ir gamtos fakulteto įkurtas gamtos muziejus su geologijos-mineralogijos skyriumi. Muziejus visuomenei buvo atviras 2 dienas per savaitę.

Kilniausias kūno organas – visų kančių kamienas: nervų ligų etiopatogenezės teorijos Vilniuje XIX a. pradžioje

Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė

Vilniaus universitetas

Neurologija kaip atskira klinikinės medicinos šaka Vakarų Europoje XIX a. pradžioje dar nebuvo susiformavusi, tačiau susidomėjimas nervų ligomis buvo didelis. To laikotarpio Vilniaus universiteto darbuose jau skelbta, kad svarbiausia sielos gebėjimų vieta, išorinių jutimų centras, pirminė judesių pradžia yra galvos smegenys, vadintos „kilniausiu žmogaus kūno organu“. Šio darbo tikslas – aptarti nervų ligų etiopatogenezės teorijas Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje. Didžiausią nagrinėtų pirminių šaltinių dalį sudarė VU 1803–1832 m. apgintos disertacijos nervų ligų tematika bei 1806–1842 m. Vilniaus medicinos draugijos protokolai. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad, įvardijant daugelio nervų ligų priežastis, dažniausiai remtasi keturių organizmo skysčių pusiausvyros sutrikimo (humoraline) teorija. Taip pat teigta, kad kai kurios nervų ligos gali būti paveldėtos ar sukeltos vaisiaus ligų *in utero*. Kita vertus, XIX a. pradžios Vilniuje vis dar buvo gaji viena seniausių, *imaginatio gravidarum*, teorija. Manyta, kad nervų ligos gali būti sukeltos fizinių, mechaninių priežasčių, arba atsirasti dėl gretutinių ligų, vartojamų vaistų ir gėrimų, miego higienos pažeidimų. Senujų VU disertacijų apie nervų ligas autoriai pripažino ir emocijų svarbą nervų ligų patogenezei. Tvirtinta, kad tetaniją sukelia trauminės-uždegiminės priežastys, nes iš galūnių žaizdų per nervus, raumenis, sausgysles ir raiščius išplinta „uždegimas“. Darbuose apie hidrofobiją išsamiai aprašyta „nuodų“ (specifiško nervų sistemai užkrato, kurį pasiutęs gyvūnas perduoda sukandžiotam žmogui) veikimo teorija. Aprašant nugaros smegenų ligų patogenezę, paminėta „gyvybinės materijos išsikvojimo“ teorija (tvirtinta, kad nugaros smegenis „išdžiovina“ per gausūs lytiniai santykiai). VU disertacijoje apie somnambulizmą aprašytos astrologinės (įvairių Mėnulio fazių, Saulės įtakos nulemtos) miego sutrikimų, epilepsijos ir „pamišimo“ priežastys. Svarbiu nervų ligų etiologiniu veiksmu XIX a. pradžios Vilniuje vis dar laikytas kaltūno (*plica polonica*) nukirpimas.

Kaip išreikšti idėjų, kurioms jau per 700 metų, aktualumą? Atvejis iš vėlyvųjų viduramžių filosofijos istoriografijos

Julita Slipkauskaitė

Vilniaus universitetas

Filosofija yra viena disciplinų, kurios istorijos studijavimas dažniausiai laikomas neatsiejamu nuo jos pačios. Sutariama, kad šiuolaikinę filosofiją praturtina gilūs ir platūs jos istorijos svarstymai (Laerke 2013: 1; Antognazza 2015: 161). Nepaisant to, klausimu, koku ryšiu šiuolaikinė filosofija ir filosofijos istoriografija *turėtų būti* susijusios, yra nesutariama. Viena vertus, filosofijos istorija gali būti laikoma naudingų idėjų šaltiniu šiuolaikinės filosofijos plėtojimui, kita vertus filosofijos istorija gali būti laikoma savarankiška filosofijos sritimi net jei problemos, kurias sprendė praeities filosofai, jau nebėra įprastos dienvakės dalimi. Šios dvi priegigos sudaro dilemą: tyrinėjami filosofijos istoriją pirmuoju keliu, rizikuojame neįsigilinti į istorinių doktrinų prasmę ir kontekstą, kuriame jos buvo plėtojamos, bet galėtume išreikšti jų aktualumą. Antruoju pretenduotume nuodugniai suprasti ir gebėti rekonstruoti praeities filosofines idėjas, bet neprisidėtume prie šiuolaikinės filosofijos plėtojimo. Pirmąją priegią vadinsime *analitine*, antrąją – *kontekstualizmu*. Šiame pranešime ginsiu poziciją, kad įmanomas ir trečias požiūris į filosofijos istorijos ir šiuolaikinės filosofijos sąryšį – *suderintas*. Paprastai laikoma, kad vėlyvųjų viduramžių filosofijos tyrimuose sėkminga yra analitinė priega, kur viduramžių filosofijos idėjos yra atnešamos į šiuolaikinės analitinės filosofijos lauką. Nepaisant to, jos atstovai nėra sistemingai išvystę tokios priegigos teorinių pagrindų. Šiame pranešime ginsiu tezę, kad vėlyvųjų viduramžių filosofijos istoriografų, Claude Panacci'o (1998; 2007; 2017; 2019, 2020) ir Calvin Normore'o (1990; 2006; 2009; 2016; 2017) istoriografija yra suderintoji, o ne analitinė istoriografija. Pademonstruosiu, kad analitinių viduramžių istoriografų metodologinius svarstymus papildžius įrankiais, plėtotais *Miuncheno struktūralistų* Davido Pearce'o ir Veikko Rantalos (1982, 1983a, 1983b, 1984), analitinę priegią įmanoma suderinti su kontekstualizmu ir išplėtoti suderintąjį požiūrį taip, kad jis sudarytų naują filosofijos istoriografijos metodologiją.

Kraujagyslių ir širdies chirurgija Vilniaus universitete 1958-1990 metais

Vytautas Triponis, Vytautas Sirvydis

Vilniaus universitetas

Pranešime aptariama kraujagyslių chirurgijos raida Vilniaus universitete nuo pirmųjų operacijų 1956 m. iki 1990 m. Per tą laikotarpį, prasidėjusį pavienėmis rekonstrukcinėmis arterijų operacijomis, atliekamomis bendrosios chirurgijos skyriuose, kraujagyslių chirurgija tapo viena iš naujų specializuotos chirurgijos sričių. VU klinikose Antakalnyje išugdyti kraujagyslių chirurgai įkūrė dar du skyrius: Vilniaus universiteto Santariškių klinikose ir Klaipėdos universitetinėje ligoninėje. Šiose ligoninėse buvo atliekamos aortos, jos magistralinių ir visceralinių šakų bei kaklo arterijų rekonstrukcinės operacijos, taip pat buvo operuojamos ir didžiosios venos. Prasidėjo ir endovaskulinė chirurgija, kuri vis dažniau pakeisdavo kai kurias atvirąsias operacijas. Pranešime pateikiama ir keletą faktų apie kraujagyslių chirurgiją senajame Vilniaus universitete ir tarpukario Lietuvoje. Panaudoti operacijų registracijos žurnalai, darbo metinės ataskaitos ir straipsniai Lietuvos ir užsienio žurnaluose.

Ištikimas gimtam Vilniui: Daktaras Cemachas Šabadas (1864–1935)

Janina Valančiūtė

Lietuvos medicinos biblioteka

Cemachas Šabadas gimė ir beveik visą gyvenimą gyveno, dirbo Vilniuje. Jis baigė Maskvos universiteto Medicinos fakultetą 1889 m. ir ten 1895 m. apgynė daktaro disertaciją „Pankreatinės cukraligės klausimu (eksperimentiniai tyrimai)“, kurioje paskelbė prielaidą, kad cukraligę galima gydyti preparatais, pagamintais iš kasos liaukos, o insulinas ir yra hormonas, gaminamas kasoje. 1895 m. grįžo į Vilnių, įsidarbino Žydų ligoninėje. Buvo priimtas į Vilniaus medicinos draugiją tikruoju nariu, renkamas į valdybą. Tyrė ir analizavo gyventojų sergamumo ir mirtingumo priežastis, būdingiausias to meto ligas. 1900 m., praėjus keleriems metams nuo rentgeno spindulių atradimo, Vilniaus žydų ligoninėje atidarė rentgeno kabinetą. Siaučiant tuberkuliozei ragino nedelsiant imtis priemonių. Jo iniciatyva 1911 m. buvo įkurtas Vilniaus skyrius prie Visos Rusijos kovos su tuberkulioze skyriaus. Šabadas, kaip higienos ir sanitarijos propaguotojas, atkreipė dėmesį į tai, kad daugybę ligų nulemia blogos gyvenimo sąlygos ir higienos normų nepaisymas. Jis mokė miestiečius laikytis švaros, skaitė paskaitas, dalino leidinukus. Šabadas buvo aktyvus Vilniaus bendruomenės narys, dalyvavo sprendžiant visus miesto ir žydų bendruomenės reikalus. 1919–1920 m. vadovavo Vilniaus žydų bendruomenei. Nuo 1919 m. iki mirties buvo Vilniaus miesto tarybos narys. Šabadas – vienas iš žydų mokslinio instituto (JIVO) įkūrėjų, Vilniaus magistro sveikatos apsaugos komiteto (TOZ) pirmininkas. Jis ypač daug dėmesio skyrė vaikų sveikatos problemoms, užsiėmė labdaringa veikla, nemokamai gydė nepasiturinčius vilniečius. Jo dėka įkurta Žydų labdaros draugija, vaikų poilsio stovykla, našlaičių prieglauda Šopeno gatvėje, kiekvienoje mokykloje buvo paskirtas gydytojas. Šabado vadovaujama organizacija rėmė 11 mokyklų valgyklų, kuriose kasdien maitinosi 2500 nepasiturinčių šeimų vaikų.

Šventasis Juozapas ir Lietuva

Aldona Vasiliauskienė

Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacija

Lietuvos Respublikos Seimas 2023 metus paskelbė jubiliejiniais metais: minime Vilniaus 700 metų sukaktį, kurią prasmingai papildo ir į ją įsilieja Šventojo Juozapato 400 metų kankiniškos mirties sukaktis. Juozapas (Ivanas Gavrilovičius Kuncevičius, 1580–1623 11 12) – vienintelis ukrainietis, Rytų (graikų) apeigų katalikas (arba unitas), popiežiaus Urbano VIII 1643 m. paskelbtas palaimintuoju, o popiežiaus Pijaus IX 1867 m. – šventuoju, vienas iš Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino (1617) įkūrėjų. Išgyvenęs 43 metus šventumui brendo Ukrainoje, Lietuvoje (čia gyveno 1596–1617) ir Baltarusijoje. Primintina, kad Vilnius šventumui subrandino nemaža įvairių tautų asmenų (tam turėtų būti skirta ištisa studija). 1963 m. Juozapato palaikai perlaidoti Vatikane, Šventojo Petro bazilikoje, dešinėje navoje, Šv. Bazilijaus Didžiojo altoriuje. Šventojo Juozapato gyvenimas glaudžiai susietas su Lietuva, Vilniumi, kur jis gyveno 21 metus. Iš gimtinės Voluinės Volodymyro 1596 m. atvyko į Vilnių mokytis pirklio amato. Teigtina, kad jo apsisprendimą įstoti į vienuolyną pagreitino 1604 m. gegužės 10–12 d. Vilniuje vykę renginiai, sutinkant popiežiaus Klemenso VIII brevę, kuria Lietuvoje ir Lenkijoje buvo leista švęsti šv. Kazimiero (Karalaičio Kazimiero, 1458–1484) šventę – tai vienintelis Lietuvos šventasis. 1604 m. Kuncevičius, įstojęs į vienuolyną, pasirinko Juozapato vardą. Pranešime atskleisiu daugiau detalių apie jo gyvenimą ir veiklą Vilniuje bei visoje Lietuvoje.

Higienos mokslas ir praktika Vilniuje 1919–1939 m.

Aistis Žalnora

Vilniaus universitetas

Aneksavus Vilnių, tarpukariu miestas ir rajonai pateko į Lenkijos valstybės sudėtį. Tokia pati sveikatos apsaugos sistema, kuri veikė Lenkijoje, buvo pritaikyta ir Vilniuje. Pirmojo pasaulinio karo sugriovimų sukelta epidemijų banga atkreipė visuomenės dėmesį į prevencinės medicinos reikšmę. Ieškota būdų, kaip kovoti su fizinėmis ir socialinėmis ligų priežastimis, išvengti naujų susirgimų ir palaikyti gerą gyventojų sveikatą. 1922 m. K. Karafos-Korbuto iniciatyva įkurta Vilniaus Stepono Batoro universiteto Higienos katedra. Nepaisant aiškios prevencinės Sveikatos apsaugos ministerijos krypties, higienos mokslas Lenkijoje buvo dar visai jaunas ir iki Antrojo pasaulinio karo vis dar skynėsi sau kelią. Iš penkių to meto medicinos fakultetų atskiras higienos katedras turėjo trys. Viena tokių katedrų buvo Vilniaus Stepono Batoro universiteto Medicinos fakultete. Tai Medicinos fakulteto Higienos katedra, išsiskyrusi dideliu dėmesiu socialinės higienos klausimams, o ypač darbo higienos tyrimais, tačiau greta jų atlikusi daug svarbių darbų Vilniui ir vilniečiams: tyrė miesto aplinką, turgavietėse parduodamo maisto kokybę, geriamą vandenį, higienines sąlygas mokyklose, ligų paplitimą ir priežastis, kūrė prevencinės medicinos strategijas. To meto higienistų tyrimai leido identifikuoti Vilniaus krašto visuomenės sveikatos problemas ir pradėti taikyti kryptingą vilniečių sveikatos gerinimo politiką.

Vilniaus universiteto botanikos sodo raida 1781–2023 metais

Silva Žilinskaitė

Vilniaus universitetas

Tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje botanikos sodų pirmtakai buvo vaistinių augalų daržai. Tokio būta ir jėzuitų Akademijos laikais Lukiškėse (Vingyje), kur jis aprašomas 1649 m. ir 1774 m. inventoriuose. 1773 m. panaikinus jėzuitų ordiną, švietimu pradėjo rūpintis Edukacinė komisija ir VU įžengė į didžiulių pertvarkymų laikotarpį. Prancūzas Ž. E. Žiliberas 1781 m. pabaigoje atvyko į Vilnių iš Gardino, kai ten buvo uždaryta jo įsteigta Gardino medicinos mokykla ir ėmė vadovauti ką tik įkurtai Gamtos istorijos katedrai bei įkūrė botanikos sodą maždaug 200 m² plote Medicinos kolegijos kiemelyje (dabar Pilies g. 22). J. G. Forsterio rūpesčiu sodo plėtrai buvo išrūpintas pirmasis sklypas Sereikiškėse, o sodo kūrimas ir suklestėjimas šioje vietoje labiausiai siejamas su S. B. Jundzilo vardu. Sodas buvo kuriamas laikantis K. Linėjaus suformuluotų principų, jame dominavo žoliniai augalai, šilumamėgiai augalai augo trijų tipų šiltnamiuose, o gamtos kabinete buvo kaupiami botaniniai, zoologiniai ir mineralų rinkiniai. Sodas pamažu keitėsi: nuo 1823 m. kabinete liko tik botaniniai rinkiniai, nuo 1829 m. geometrinis planas pradėtas keisti kraštovaizdiniu, o augalai išdėstomi pagal pažangesnę A. Žiusjė sistemą. Deja, 1842 m. sodas buvo likviduotas, augalai ir herbarai išgabenti į kitus Rusijos imperijos universitetus, daugiausia į Kijevą ir Dorpatą. Tik 1919 m. lenkiškojo Stepono Batoro universiteto laikais botanikos sodas iš naujo pradėtas kurti kitoje vietoje – Vingyje. Net ir po dramatiškiausių istorinių lūžių sodo veikla buvo tęsiama ir jau daugiau nei šimtmetį čia – “augalų pasaulis”. Metams bėgant Vingyje darėsi ankšta, todėl 1974 m. buvo paskirtas 148 ha sklypas Kairėnuose, kur persikėlė sodo centras, o sodas Vingyje tapo skyriumi. Botanikos sode daugiau kaip 40 įvairių kolekcijų kaupiama mokslinių tyrimų, augalų genetinių išteklių išsaugojimo tikslais, taip pat lankytojų pažintiniams ir mokomiesiems poreikiams. Tai viena turtingiausių augalų kolekcijų Baltijos šalyse – virš 10 tūkstančių vardų augalai.

Pranešėjų pavardžių rodyklė

Banionis, Juozas	9	Poškutė, Margarita	10
Bartkienė, Aistė	10	Pučiliauskaitė, Saulenė	21
Būda, Vincas	14	Ričkienė, Aurika	22
Girininkaitė, Veronika	11	Rimaitė, Aušra	23
Gudienė, Vilma	12	Rudnickaitė, Eugenija	24
Ilgiewicz, Henryka	13	Sakalauskaitė-Juodeikienė, Eglė	25
Jakimavičius, Algimantas	14	Sirvydis, Vytautas	27
Juzefovičius, Romualdas	15	Slipkauskaitė, Julita	26
Kardelis, Naglis	16	Triponis, Vytautas	27
Kirvelis, Dobilas	17	Valančiūtė, Janina	28
Klimka, Libertas	18	Vasiliauskienė, Aldona	29
Kondratas, Ramūnas	8	Žalnora, Aistis	30
Noreika, Alvydas	19	Žilinskaitė, Silva	31
Pacevičius, Arvydas	20		